

Ідея суспільного прогресу в історії філософії

Висвітлюються проблеми теорії історичного розвитку суспільства у концепціях видатних філософів та істориків минулого.

Ключові слова: суспільний прогрес, історія філософії, теорія, концепція.

Ідея суспільного прогресу має давню історію. Її образ простежуються у древніх – Китай, Індія, Єгипет, Греція тощо. У середньовіччі за прогрес визнавали духовне вдосконалення людини, що домагалася досягнути Царства Небесного. Відродження і Нові часи висувають ідею розумності людини, її здатність розвивати свої таланти. В епоху Просвітництва суспільний прогрес пов'язувався з розвитком освіти – вдосконалення розуму людини, поглибленням обізнаності. Найбільше уваги проблемі прогресу приділяли французькі просвітителі Вольтер і Руссо та енциклопедисти Дідро, д'Аламбер, Маблі, Монтеск'є, які були переконані в тому, досконалі знання допоможуть людині подолати соціальні проблеми – марновірство, забобони, безправ'я одних та сваволлю інших. Метафорично описуючи свою теоретичну ідею вони сформулювали образ «філософа на троні» – мудрого, освіченого правителя держави, який забезпечить розумно визначену самоорганізацію суспільства. Аналогічні ідеї довір'я до розуму і знань, як основи суспільної організації поширювали французькі економісти та історики Ж.Кондорсе, А. Тюрго. У відрефлексованій осмисленій формі дану ідею висловили в ХІХ столітті засновники позитивізму. С.Мілль і О.Конт зробивши суспільство предметом емпірико-наукового аналізу, які визначили, що історичні зміни суспільства демонструють явище вдосконалення його впорядкованості й організованості. Одночасно Огюст Конт виділяючи сходинки суспільно-історичних змін, як результат активної людської діяльності, зазначив необхідні складові суспільного поступу: матеріальну, фізичну, розумову та моральну, але все рівно залишався в полоні думок про зміну суспільної організації.

До речі, автор однієї з найбільш детально розробленої теорії історичного розвитку Гегель взагалі не визнавав історичної зміни природи, яка за умов прийняття запропонованого структурного поділу історичної пам'яті повинна стати важливою її часткою. В досвіді взаємодії з природною реальністю зміна самої реальності, як зміна предмету діяльності, обов'язково повинна враховуватися. Ігнорування даної обставини виявляє себе у так званих глобальних екологічних проблемах, що були усвідомлені в другій половині двадцятого століття як проблеми в системі «суспільство – природа».

Спроба К. Маркса виголосити «історію» єдиною наукою, на нашу думку, була зорієнтована на подолання загальноприйнятого абстрагування

від досвіду взаємодії з довкіллям. Однак, як відомо, у своїх подальших теоретичних та практичних студіях марксизм зосередився виключно на проблемах суспільної організації.

Слід враховувати, що історико науковий опис завжди є реконструкцією, мета якої – адекватне відображення реальності історичного минулого [1,27–34]. Тим самим, без звернення до природознавства неможливо розглянути питання про малодосліджений аспект історичної пам'яті – досвід взаємодії з довкіллям.

Приймаючи запропоноване М. Хайдеггером визначення науки як теорії дійсного [2,239] ми також повинні визнати наведене ним обґрунтування, за яким, способом її існування є методи, вимірювання [2,246], що здатні звертати увагу людини тільки на те, як предмети дослідження поводять себе в порядку загальних схем та правил [2,43–44].

Тим самим «теорію дійсного» маємо також визнати конструкцією картини світу, оскільки вона складається через сукупність схематичних уявлень відповідно до вимог методу [2,49–59]. Також не можна заперечити обґрунтування положення, якщо наука відмовиться від методологізму, тоді вона заперечуватиме свою власну сутність [2,245]. Методологізм, будучи сутнісною формою буття науки, розділяє на предметні частини ціле об'єктивної реальності протиставляючи їх одне одному, абстрагуючись від унікального, одиничного [2,45–46].

Використання даних визначень науки як сутнісного явища Нової та Новітньої історії також дозволяє виявити, що саме «методологічні установки класичної науки призводять до того, що світом реально починають правити абстракції, людина з її повсякденними проблемами витісняється на периферію свідомості. Вносячи смисл Логос у Всесвіт ми його спрощуємо, маємо перед собою не наявну реальність, а власні уявлення про неї» [3,2]. Усвідомлення наявності такого «спрощення уявлення про реальність» не стає на заваді поширення наукової практики, оскільки останню вважають виявленням властивостей соціального буття, що існує за своїми власними надприродними законами.

Також ідея надприродності використовується як засадничий аргумент для відтворення соціального відношення до природи, як до передумови для розвитку інфраструктури соціуму. Однак, у цьому другому випадку виявляє себе фундаментальна суперечність, що була обґрунтована київськими філософами М. Кисельовим і Ф. Канаком, які дійшли висновку, що перетворюючи світ, «людина як соціальне утворення (сукупність соціальних відносин) відчуває на собі наслідки цього перетворення вже як природна істота» [3,23]. Тим самим осмислення самого факту абстрагування від історичного досвіду взаємодії з довкіллям стає джерелом формування сучасного екологістичного досвіду, який перетворюється на реальний чинник історичної пам'яті сучасного людства.

Під впливом поширення історичного аналізу науки в філософії аналітична орієнтація починає змінюватись синтетичною. Пом'якшується дихотомізм понять «емпіричне–теоретичне», протиставлення теорій та фактів, контексту відкриття і контексту обґрунтування. Замість різкого протиставлення емпіричного знання як надійного, обґрунтованого, незмінного, теоретичному знанню як самосуперечливому в основоположеннях та мінливому, виникають концепції про взаємопроникнення емпіричного і теоретичного. Загальним стає переконання про «теоретичну завантаженість» факту, що фіксація наукового факту можлива тільки за умови наявності відповідної теорії, котра детермінує факти.

Тому факти, відкриті за допомогою однієї теорії, можуть за своїм значенням відрізнятися від фактів, встановлених за допомогою інших теорій. Обрунтовується, що зміни теорій можуть спричинювати зміни у фактуальному фундаменті наукових знань. Жорсткий демаркаціонізм, який ґрунтувався насамперед на теорії верифікації, замінюється тезою про єдність наукового і ненаукового знання.

Приблизно у середині 70-х років (значною мірою — завдяки зусиллям П. Фейєрабенда) поширилося переконання, що створення загальноновизнаної теорії, ідеальної моделі науки, яка істинно реконструює історію науки, — справа безнадійна. Програма створення універсального наукового методу, яка була проголошена ще позитивізмом, опиралася на надію, що філософія, становить науку про науку, вже завдячуючи своєму існуванню приведе до створення загальноновизнаної методологічної концепції. Однак виявилось, що вона має характерну рису історії філософії — розмаїття думок і позицій. У свою чергу, саме Фейєрабенд визнаючи проблему демаркації антиномією виявив її принципову важливість, оскільки якщо наука та міф можуть невідрізнятися, тоді будь-який аналіз науки завжди буде страждати від питання про необхідність науки взагалі.

Центральна проблематика історичних досліджень, за свідченням Ст. Тулміна (з яким можна погодитись), була змальована ще Р. Дж. Коллінгвудом у праці «Нарис метафізики» (1940). Коллінгвуд звернув увагу на наявність ієрархії питань і тверджень у природознавстві. Ця ієрархія свідчила, що загальні принципи у науці не є універсальними твердженнями, з яких дедуктивно виводяться особливі та одиничні твердження. Найбільш явно ця ієрархічність притаманна математичним наукам, базові положення котрих є чітко фіксованими. У природознавстві специфічні положення отримують своє значення лише при співвіднесенні з певними метафізичними доктринами. Загальні принципи (визначення простору, часу, субстанції, закону та ін.) належать до специфічних положень не як аксіоми до виведених наслідків, а як фундаментальні проблеми, через розгляд яких просуваються дослідження у певній сфері пізнання.

Теза Коллінгвуда, що «інтелектуальні зміни в науці пов'язані із змінами базових припущень», опирається на переконання про відсутність доведених і обґрунтованих абсолютних універсальних наукових положень. Тому для філософа типу «коллінгвудівського метафізика» [4,171] проблема дослідження науки складається з «пояснення, за яких умов і внаслідок яких процесів певна сукупність абсолютичних посилянь змінюється іншою» [4,172]. Каузальне визначення історичності науки було зафіксоване Тулмином у такому визначенні Коллінгвуда: «Абсолютні передумови кожного суспільства на кожному етапі його історії створюють відповідну структуру, котра переживає напруження, і ці напруження зростають з різних причин. Якщо напруження стають дуже значними, структура руйнується та змінюється іншою, що являє собою модифікацію старої структури, але без цих руйнівних напружень» [4,173].

Коллінгвуду також належить визначення головної проблеми історичного аналізу науки — неможливість раціонального пояснення евристичних змін. Він вказував, що модифікація старої структури знань у нову не становить пряму раціональну дію науковців. Даний процес відбувається як ніким не запланований. Тому завжди залишається проблема визначення, у кожному конкретному випадку, чи був «раціональним» перехід від старих припущень до нових [4, 170–189]. Нова сукупність

«абсолютних» припущень не може визнаватися критерієм, бо вона сама стане колись старою.

Зазначимо, що відкриття «методу історизму» належить Томасу Семюелю Куну. Т. Кун, спочатку в 1961 р. – у статті «Про функцію догмату в науковому дослідженні», а потім у книзі «Структура наукових революцій» (1972) і на симпозиумі у Бедфорд-коледжі (Лондон, 1965), висуває теорію наукових змін, призначену для вирішення визначеної Коллінгвудом проблеми.

Кун, здійснюючи порівняння «нормальної» та «революційної» науки, аналіз відмінностей способів діяльності різних наукових товариств, виявив, що історизм може виконувати функцію методу та методологічної підвалини формування певної «парадигми» чи «дисциплінарної матриці» (поняття «дисциплінарна матриця» використовується ним в останніх працях, як уточнення поняття «парадигма»).

Конкурентна боротьба різних наукових товариств, яка представлена періодами панування окремих парадигм (певних загальних способів інтелектуальної та експериментальної дії) та розпаду парадигм (процеси пошуку і становлення нових способів формування певного наукового світосприйняття), у Т. Куна, складає не тільки історичну реалію буття науки та науковців, а й підвалину інтелектуальних процесів, за яких єдиним способом інтелектуальної раціональної дії науковців стає використання певної моделі історії як методу. У книзі «Структура наукових революцій» зазначено, що в процесі виникнення принципово нових ідей важливу функцію виконують психодинамічні ірраціональні елементи, які він описує як «гештальти». Суб'єктом гештальту є особистість, яка всупереч усталеним науковим традиціям пропонує уявлення, що заперечують ряд розповсюджених наукових переконань як анахронізми.

У свою чергу, щодо цього питання, Імре Лакатосом було показано, що ні геніальність яскравих особистостей, ні евристичність та зручність нового знання не стають вирішальними аргументами для наукового товариства у процесі визнання новації, бо більшість учених завжди є частка конкретної наукової школи, яка дотримується «своїх» «загальноприйнятих» уявлень. Нові уявлення просто не розуміються, а тому не сприймаються абсолютною більшістю. І у цьому нерозумінні немає нічого дивного, бо розуміння є результат осмисленого, раціонального сприйняття. А оскільки пропонується нове, яке заперечує опрацьовану систему уявлень, тоді воно визнається як «антинаукове».

Унаслідок аналізу поняття «нове знання», ми можемо зробити висновок, що нове у чомусь обов'язково заперечує та спростовує попереднє. Без цього заперечення «новим – старого» поняття «нове» немає ніякого сенсу. Тому визнання процесу появи нових знань виявляє парадокс ірраціонального поступу науки, яка вважається загальноновизнаним зразком раціональності.

Визначення процесу, за допомогою якого реально знімається вказана проблема, вдалося зробити Т. Куну через аналіз процесів відновлення наукових кадрів певної наукової школи. Методологічну функцію, як виявилось, виконують підручники та посібники (з фізики, математики, хімії тощо), які створюються відповідними науковцями, що завжди мають певні наукові уявлення. Написання навчального посібника завжди супроводжується дидактичною обробкою історії науки окремим вченим, який керується власними науковими уявленнями. Оскільки кожен підручник є систематизований виклад історії від «елементарних» до «сучасних» надбань

певної галузі пізнання, тоді «сучасні» уявлення, яких дотримується автор (парадигма товариства до якого належить автор) повинні несуперечливо вкладатися у загальнонауковий історичний здобуток. Отже, у вигляді підручника історія, відабстрагована від хронологічності історичної емпірії, стає реально «діючим» методом не тільки раціонального єднання нових наукових уявлень з попередніми у несуперечливу систему, а й методом формування нової парадигми, нової наукової школи, нового товариства однодумців.

У межах методології історизму методи дедукції, індукції знаходяться у логічному підпорядкуванні новій класифікуючій системі (конвенція) та методу фальсифікації, як засобу прийняття науковості нової конвенції.

Звертаючись до ідей основоположника методу історизму Томаса Семюеля Куна слід зазначити, що він формує свою концепцію історичної динаміки змін у науковому знанні при спробі подолати суперечності логічного емпіризму та критичного раціоналізму К.Поппера і його учнів.

Не дивлячись на значні досягнення критичного раціоналізму, пов'язані зі створенням концепції формування нового знання при вирішенні попередньо усвідомлених проблем, серед представників філософії науки залишилася загально визнана невдоволеність неможливістю проведення остаточної фальсифікації. Методологія критичного раціоналізму давала позитивні наслідки при її застосуванні лише до деяких періодів розвитку науки, залишаючись безсилою перед цілим рядом проблем, усвідомлених у середовищі представників філософії науки. Розповсюджений образ науки як системи знання, зміни якого підпорядковані принципам методології та логіки, суперечив значному фактуальному матеріалові, котрий засвідчував, що мають місце надметодологічні шляхи розвитку науки.

Т. Кун, вирішуючи цю проблему, створює власний образ науки, специфіка котрого полягає в тому, що логіко-методологічні фактори розвитку науки втрачають свою всеосяжну надісторичну нормативність, позбавляються визначень універсальності та підпорядковуються функціональній залежності від історично обмежених способів діяльності наукового товариства. Розробка концепції функціональної залежності від співтовариства науковців логіко-методологічного базису наукового пізнання дала змогу Куну опрацювати модель історико-наукового процесу як послідовної зміни станів конкурентної боротьби між різними товариствами вчених.

Запропонована Т. Куном концепція історії науки спрямовується на критику ідейного ґрунту нормативізму в епістемології — переконаності в абсолютній універсальності критеріїв науковості та наукової раціональності. Ці критерії проголошуються ним історично відносними. Способи вирішення наукових проблем не детермінуються попередніми методологічними здобутками. Визначення раціональності на відміну від нераціонального в інтелектуальній діяльності щоразу встановлюється заново при затвердженні парадигми. Тим самим Кун заперечує фундаменталізм емпіризму, вважаючи, що не існує фактів, незалежних від парадигми, і не може існувати нейтральної мови емпірії. Товариство вчених, керуючись відповідною парадигмою, вчиться бачити світ скрізь її нормативи. Не факти визначають теорію, а теорія визначає — які саме факти будуть нею осмислені, стануть предметом свідомості.

Специфіка запропонованого образу науки полягає в тому, що логіко-методологічні фактори науки втрачають свою надісторичну

нормативність і стають функціонально залежними від вирішуваних проблем і панівного у відповідний історичний період способу діяльності наукового товариства.

Кун констатує, що антиісторичний стереотип формувався на підставі класичних праць і підручників. Так, з цих праць випливає висновок, що зміст науки репрезентований лише описуваними на їх сторінках спостереженнями, законами і теоріями. Але, якщо науку розглядати як сукупність фактів, теорій і методів, зібраних у підручниках, що знаходяться в обігу, то в такому разі вчені — це люди, які лише більш-менш успішно роблять свій внесок у створення чи поповнення цієї сукупності. Розвиток науки за такого підходу — це лише поступовий процес, в якому факти, теорії й методи докладаються до все зростаючого запасу досягнень, котрий і є науковою метою і знанням. Історія науки відтак перетворюється у таку дисципліну, яка фіксує як це послідовне зростання, так і труднощі, що перешкоджали нагромадженню знання.

У протилежність цьому, Кун намагається не стільки відшукати в колишній науці «нетлінні» елементи, котрі збереглися до сьогодні, скільки розкрити історичну цілісність науки за того періоду, коли вона існувала.

(Далі буде)

Література

1. *Кисельов М.М., Канак Ф.М.* Національне буття серед екологічних реалій. — К.:Тандем, 2000. — 250 с.
2. *Колінгвуд Р.Ж.* Ідея історії. — К., 1996. — 300с.
3. *Тулмін Ст.* Концептуальні революції в науці // Структура и развитие науки. — М., 1978. — 67с.
4. *Хайдеггер М.* Время и бытие: Статьи и выступления. — М.: Республика, 1993. — 345с.
5. *Кун Т.* Структура научных революций. — М., 1975. — 290с.
6. *Чуйко В.Л.* Методологія історичної школи філософії науки// Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія:Філософія. Політологія.—К., 2001. — Вип.№36.
7. *Тулмін Ст.* Человеческое понимание. — М., 1984. — 180с.
8. *Toulmin S.* The philosophy of science. — London, 1953.
9. *Рижко В.А.* Концепція як форма наукового знання. — К., 1995. — 190с.
10. *Lakatos J.* History of science and its rational reconstructions // Scientific revolution. — Cambridge, 1970 .
11. *Бердяев Н.А.* Смысл истории. — М., 1990. — 280 с.

Вашкевич В.Н. Идея общественного прогресса в истории философии

Освещаются проблемы теории исторического развития общества в концепциях выдающихся философов и историков прошлого.

Ключевые слова: общественный прогресс, история философии, теория, концепция.

Vashkevichm, V.N. The idea of a public progress in the history of philosophy

Illumination of the problems of theory of historical development of a society in concepts of outstanding philosophers and historians of the past.

Key words: a public progress, the history of philosophy, a theory, a concept.